

Wróblewski, Jan

Stan i plany rozwoju polskich bibliotek na Warmii w 1933 roku

---

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 4, 601-606

1969

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JAN WRÓBLEWSKI

STAN I PLANY ROZWOJU POLSKICH BIBLIOTEK NA WARMII W 1933 ROKU

Mimo wielu publikacji na temat działalności polskich bibliotek ludowych na Warmii i Mazurach, nie wszystkie związane z tym zagadnieniem dotąd dostatecznie naświetlono¹. W ponad siedemdziesiątletnich dziejach czytelnictwa, zorganizowanego w Prusach Wschodnich (1863—1939) istnieje jeszcze sporo luk, których wypełnienie zależy od ewentualnego odkrycia nowych materiałów. Dotyczy to w mniejszym lub większym stopniu każdego z okresów², a szczególnie momentów przejściowych, kiedy działalność bibliotek była najmniej ustabilizowana. W takiej więc sytuacji każdy nowy, chociażby najmniejszy dokument, wnoszący nie znane dotąd fakty do historii bibliotekarstwa polskiego na Warmii i Mazurach, jest godny zainteresowania. Kierując się tą zasadą autor chciałby tutaj przedstawić raport konsula R. P. w Olsztynie, Józefa Gieburowskiego, pisany w 1933 r. do Poselstwa Polskiego w Berlinie, dotyczący stanu bibliotekarstwa polskiego na Warmii, planów jego reorganizacji i dalszego rozwoju. Wartość tego dokumentu podkreśla w pewnym stopniu jego data. I to zarówno z punktu całego ruchu polskiego w Prusach Wschodnich, jak i samego tylko rozwoju polskich bibliotek. Rok 1933 był bowiem niezwykle ciężki dla ludności polskiej na Warmii i Mazurach, pod każdym względem terroryzowanej przez nowe władze hitlerowskie³. Podjęcie w tym czasie akcji bibliotecznej jest jedną z form narodowej samoobrony. Z punktu wyłącznie dziejów bibliotekarstwa wartość tego dokumentu podkreśla fakt, że powstał on w okresie przejściowym rozwoju polskiego czytelnictwa w Prusach Wschodnich. W momencie, kiedy zrodziły się przesłanki scalenia, rozwijającego się dwutorowo ruchu czytelniczego (I. biblioteki będące w gestii Polsko-Katolickiego Towarzystwa Szkolnego, II. biblioteczki Związku Towarzystw Młodzieży). Ta dwutorowość wobec rozpraszania i tak bardzo skromnych środków oraz sił nie sprzyjała rozwojowi czytelnictwa, dlatego też w połowie 1933 r. podjęto kroki w kierunku reorganizacji dotychczasowej sieci bibliotecznej i nakreślenia planów dalszego jej rozwoju na Warmii i częściowo na Mazurach. O tym właśnie dowiadujemy się z przedstawionego tutaj dokumentu.

---

¹ Należy tutaj zasygnalizować pracę magisterską Danuty Jaworskiej ze Szczecina, napisaną na Studium Bibliotekoznawstwa dla Pracujących Uniwersytetu Wrocławskiego pod kierunkiem prof. dra Antoniego Knota, pt. *Księgozbiór Michała Kajki*.

² Według ostatnich badań, dzieje polskich bibliotek ludowych na Warmii i Mazurach autor dzieli na 4 okresy, pierwszy: 1863—1880, drugi: 1881—1920, trzeci: 1920—1933 i czwarty: 1933—1939.

³ Zob. W. Wrzesiński, *Ruch polski na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1920—1939*, Poznań 1963, ss. 284 i n.

Poza tym węzłowym zagadnieniem, pismo konsula wnosi kilka szczegółowych faktów. Przede wszystkim podaje informacje liczbowe o stanie bibliotek polskich na Warmii w pierwszej połowie 1933 r. i to zarówno znajdujących się pod opieką Polsko-Katolickiego Towarzystwa Szkolnego, jak i Związku Towarzystw Młodzieży (wymienia lokalizację poszczególnych bibliotek, daty ich założenia, liczbę tomów oraz nazwiska bibliotekarzy). Wśród nazwisk bibliotekarzy znajdujemy nowe, dotąd nie znane i nie odnotowane w pracy książkowej autora⁴: Sznarbachówna (Olsztyn), Kiwitówna (Gietrzwałd), Elżbieta Orłowska (Pluski), Szczepański (Purda) i Augustynowski (Woryty).

Konfrontując planowaną sieć biblioteczną na Warmii i częściowo na Mazurach z założonymi w następnych latach bibliotekami, stwierdzamy, że nie we wszystkich projektowanych miejscowościach udało się je założyć⁵. Do nich należą w powiecie olsztyńskim: Gryżliny, Butryny, Stara Kaletka, Przyok, Klebark Wielki, Stawiguda, Bartąg, Stękińny, Dywity, Ługwałd, Spręcowo, Marcinkowo i Klewki, w powiecie reszelskim: Stryjewo, Rzek i Zabrodzie, a w pow. szczywieńskim: Leleski i Burdąg. Natomiast biblioteki powstały w wielu innych miejscowościach, których plan ten nie obejmował: Barczewo, Giedajty, Gilawy, Kaborno, Łapka, Majdy, Ramsowo i Różnowo (z Mazur w tym wypadku nie wymieniamy). W sumie jednak bibliotek powstało mniej (na Warmii w roku 1938/39 istniały 32 biblioteczki, podczas gdy publikowany raport przewidywał 41). Również to samo dotyczy wielkości projektowanych kompletów i częstotliwości ich wymiany. Komplet w rzeczywistości okazały się nieco większe oraz zawiodła projektowana częstotliwość wymiany⁶.

Publikowane pismo sygnalizuje niemożność objęcia akcją powiatów mazurskich (z wyjątkiem katolickich wsi) z powodu konieczności przeprowadzenia prac przedwstępnych i braku środków finansowych. W wyniku tego, w czasie organizacji Wschodniopruskiego Oddziału Centralnej Biblioteki Polskiej w Niemczech na Mazurach, założono zaledwie 5 bibliotek, pierwszą z nich w Szczytnie dopiero w marcu 1935 r.

Z zestawienia cytowanego raportu z innymi dokumentami można stwierdzić, że akcja zmierzająca do uaktywnienia działalności polskich bibliotek na Warmii pod egidą Polsko-Katolickiego Towarzystwa Szkolnego rozpoczęła się znacznie później aniżeli w innych dzielnicach⁷ (akcja podjęta w 1927 r. nie przyniosła nadziei-

⁴ Por. J. Wróblewski, *Biblioteki polskie na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1881—1939*, Olsztyn 1968, ss. 179—181.

⁵ Ibidem, s. 187.

⁶ Odnosnie projektowanej wymiany księgozbiorów w powstałej w 1934 r. „Centralnej Bibliotece Polskiej w Niemczech — Oddział: Prusy Wschodnie”, jej kierownik, Paweł Jasięk, stwierdza: „Specjalną uwagę zwrócono na trzy centralne ośrodki skupiające większość organizacji polskich. Były to miasta: Olsztyn, Sztum i Szczytno, będące zarazem siedzibą okręgów CBP. Tu komplety biblieczne przewidziane były jako podwalina pod czytelnie stałe. Pozostałe komplety stanowiły biblioteki wędrowne. Po trzech latach miała nastąpić wymiana kompletów i to w obrębie sieci bibliecznej danego okręgu. Po przeprowadzeniu trzech takich wymian, przewidziane było odnowienie wszystkich kompletów wędrownych z usunięciem książek, które stanowiły tzw. kapitał martwy (książki nie wykazujące żadnego wypożyczenia)”. (Maszynopis pt. *Początki planowej akcji czytelnicej w posiadaniu autora*). Niestety, i tego projektu nie zrealizowano, gdyż wymiany dokonano tylko sporadycznie w niektórych bibliotekach.

⁷ Archiwum Państwowe Miasta Poznania i Województwa Poznańskiego, Polski Związek Zachodni, sygn. 540; Według stanu z dnia 1 XII 1930 r. na Pograniczu i Kaszubach znajdowało się 17 bibliotek (1522 tomy) założonych przez Związek Towarzystw Szkolnych w Niemczech.

wanych rezultatów)⁸. Przyczyna tego stanu rzeczy tkwi m.in. w stopniu zainteresowania się tym problemem konsulatu polskiego w Olsztynie⁹. W akcji bibliotekarskiej bowiem, jak wynika z cytowanego raportu i wielu innych dokumentów, w całych Niemczech wielką rolę odgrywały polskie placówki konsularne. W każdej z nich istniał specjalny referat kulturalno-oświatowy, który m.in. interesował się działalnością bibliotek na podległym mu terenie.

I ostatnia sprawa. Publikowany dokument pośrednio wiąże się z powstaniem Wschodniopruskiego Oddziału Centralnej Biblioteki Polskiej w Niemczech. Rozpoczęta bowiem akcja doprowadziła do powstania tegoż oddziału, o którego działalności istnieją obfite materiały, ale niewiele wiadomo o samej genezie. Według informacji Pawła Jaśka, uchwały w sprawie jego organizacji podjęto na zebraniu zarządu Polsko-Katolickiego Towarzystwa Szkolnego w Olsztynie w grudniu 1933 r.¹⁰ Jednak urzędowe potwierdzenie jego istnienia mamy dopiero z jesieni roku przyszłego. Jest to pismo Centralnej Biblioteki Polskiej w Berlinie z 17 października 1934 r., zatwierdzające nazwę Oddziału¹¹. W sumie więc przytoczony poniżej raport stanowi cenny przyczynek do genezy Centralnej Biblioteki Polskiej w Niemczech — Oddział: Prusy Wschodnie, która pod kierownictwem Pawła Jaśka przyczyniła się do rozwoju czytelni i księżki polskiej na Warmii, Mazurach i Powiślu w okresie najtrudniejszym dla ruchu polskiego na tych terenach. Raport znajduje się w Archiwum Akt Nowych, w zespole Ambasady Polskiej w Berlinie pod sygnaturą 1775.

Raport konsula Józefa Gieburowskiego.

Konsulat

Olsztyn, dnia 24-VI-1933

Rzeczypospolitej Polskiej

w Olsztynie

R 276/-1

Poufne

Na pismo nr 3394/28

z 25/III/1933

W sprawie akcji bibliotecznej
i czytelni

⁸ Por. J. Wróblewski, *Biblioteki polskie na Warmii, Mazurach i Powiślu*, s. 73.

⁹ Szczególną troskę i aktywność w kierunku organizacji bibliotek wykazał urzędujący w latach 1928—1932 w Pile konsul RP. dr Kazimierz Szwarzenberg-Czerny, który uzyskał z sąsiadujących z Pograniczem powiatów polskich sumę 20 000 zł, za co zakupiono około 6000 nowych książek. (Zob. K. Szwarzenberg-Czerny, *Książka i czasopismo w powiecie złotowskim w latach 1928—1932*, Czytelnie i biblioteki w województwie koszalińskim. Wspomnienia z pola walki o utrzymanie kultury polskiej w latach 1848—1939, o jej upowszechnienie w latach 1948—1958, Koszalin 1959, ss. 51—68; A. Jasiek, *O roli książki polskiej i czasopism w walce o utrzymanie polskości na ziemiach Krajny i Kaszub w okresie międzywojennym*, ibidem, ss. 69—74.

¹⁰ List z dnia 8 VIII 1961 r. w posiadaniu autora.

¹¹ Pismo skierowane do Polsko-Katolickiego Towarzystwa Szkolnego na Warmię, opatrzone numerem l.dz. 8/34, z dnia 17 X 1934 r. brzmiało następująco: „Niniejszym godzimy się na otwarcie dla terenu tamtejszego Oddziału Centralnej Biblioteki Polskiej w Niemczech. Dla sygnatury książek prosimy sporządzić pieczęć następującej treści: «Centralna Biblioteka Polska w Niemczech, Oddział Prusy Wschodnie». Odbitkę pieczęci prosimy nam przesłać.

Wobec powyższego prosimy więc nie używać firmy podanej przez W. Panów: Podcentrala Bibliotek na Prusy Wschodnie, lecz jak wyżej podano. Centralna Biblioteka Polska w Niemczech. (—) Dr Michałek”. (Archiwum Akt Nowych, Ambasada R. P. w Berlinie, sygn. 1959 k. 92).

Do Poselstwa Polskiego
w Berlinie

W załatwieniu powyższego pisma Konsulat komunikuje: na terenie Warmii (tj. powiatu olsztyńskiego i reszelskiego) akcja bibliotekarska i czytelnictwa spoczywa w rękach Towarzystwa Szkolnego i Związku Towarzystw Młodzieży na Prusy Wschodnie.

I. Towarzystwo Szkolne opiekuje się następującymi bibliotekami, które są własnością Centralnej Biblioteki Polskiej w Niemczech — poza jedną, która jest własnością P. K. Tow. Szkolnego na Warmię.

Nr	Miejscowość	Bibl. istnieje od	Ilość tomów	Bibliotekarz (ka)
1	Olsztyn	1 2 31	250	Sznarbachówna
2	Gietrzwałd	15 1 33	108	Kiwitówna, ochron.
3	Leszno	16 11 32	57	Olk, gosp. ¹²
4	Nowa Kaletka	3 2 33	33	Teschnerówna, ochron. ¹³
5	Pluski	15 11 32	79	Orłowska Elżb.
6	Purda	22 12 32	79	Szczepański, prez. Tow. Młodz.
7	Szafald ¹⁴	20 11 32	80	Kwiatkowska, b. ochron.
8	Woryty	1 1 33	47	Augustinowski
733				

Jak wynika z powyższego zestawienia, zostały świeżo otwarte biblioteczki w 3 miejscowościach i to w Worytach (1 I 33), Gietrzwałdzie (15 I 33), Nowej Kaletce (3 II 33). Ogółem Towarzystwo Szkolne ma 733 tomy.

Biblioteczki ww pozostaną w wymienionych miejscowościach prawdopodobnie bez zmiany aż do lata 1934 r., poczem po reorganizacji bibliotekarstwa na tutejszym terenie zostaną włączone do ogólnego ruchu bibliotek tutejszych.

II. Związek Towarzystw Młodzieży opiekuje się biblioteczkami, które powstały z byłych Bibliotek Ludowych i ich uzupełnień.

Biblioteczki te znajdują się w następujących miejscowościach:

Nr	Miejscowość	Bibl. istnieje od	Ilość tomów	Bibliotekarz (ka)
1	Chabrowo ¹⁵	10 9 1929	80	Połomska ¹⁶ , ochr.
2	Grynau ¹⁷	12 11 1929	52	Lengowski ¹⁸
3	Brunswald ¹⁹	11 11 1929	70	Zientara
4	Stanislewo ²⁰	15 12 1929	100	Lubomirska ²¹

¹² Józef Olk, działacz warmiński. Ur. 18 II 1884 r., zm. 29 IV 1966 r.

¹³ Otylia Tesznerówna (obecnie Grothowa) w następnych latach opiekowała się biblioteką polską w Olsztynie.

¹⁴ Unieszewo.

¹⁵ Chaberkowo.

¹⁶ Helena Połomska-Matern, wychowawczyni przedszkoli, ur. 19 V 1907 r. w Straszewie, pow. sztumski, zmarła w tej samej wsi dnia 1 V 1964 r.

¹⁷ Zieleniak.

¹⁸ Franciszek Lengowski, syn Michała Lengowskiego.

¹⁹ Brąswald.

²⁰ Stanclewo.

²¹ Według informacji ustnej Jana Lubomirskiego była to jego siostra, Łucja Lubomirska, obecnie Koenigsman.

Nr	Miejscowość	Bibl. istnieje od	Ilość tomów	Bibliotekarz (ka)
5	Skajboty	20 4 1933	69	Romańska ²² , ochron.
6	Szafald	6 4 1929	100	Jeziolowiczówna
7	N. Kaletka	26 3 1929	100	Teschnerówna, ochr.
8	Olsztyn	1926	957	Lubomirski ²³

Większość książek wyżej wymienionych bibliotek pochodzi z okresu plebiscytowego.

Celem uzgodnienia i ujednostajnienia akcji bibliotekarskiej odbyła się z początkiem maja r.b. konferencja zainteresowanych w akcji bibliotekarskiej czynników, kier. Tow. Szkolnego. p. Jaśka²⁴ i z ramienia Związku Towarzystw Młodzieży, p. Lubomirskiego, w której wziął udział wicekonsul p. Władysław Marcinkowski.

Na konferencji tej uchwalono objąć akcją bibliotekarską jak największą ilość miejscowości na Warmii. W tym celu będą biblioteczki istniejące przegrupowane, wszystkie książki biblioteczek, któremi opiekuje się Związek Towarzystw Młodzieży będą ściągnięte do Olsztyna, gdzie nastąpi nowy ich podział.

Biblioteczki Tow. Szkolnego i Związku Tow. Młodzieży, istniejące w Olsztynie a niedostatecznie wykorzystane, zostaną podzielone i włączone do ogólnego ruchu bibliotek.

Biblioteczki Związku Towarzystw Młodzieży, istniejące w miejscowościach, w których istnieją biblioteczki Towarzystwa Szkolnego, zostaną z nich usunięte. Prace te zostaną przeprowadzone w miesiącu czerwcu, lipcu i częściowo w wrześniu, tak, aby z dniem 1 stycznia 1934 reorganizacja bibliotek była ukończona.

W ten sposób uda się utworzyć biblioteczki w następujących 44 miejscowościach:

1. Olsztyn	15. St. Wartembork ²⁶
2. Gietrzwałd	16. Wymój
3. Leszno	17. Gryźliny
4. Nowa Kaletka	18. Miodówko
5. Pluski	19. Butryny
6. Szafald	20. St. Kaletka
7. Woryty	21. Przykop
8. Purda	22. Gady
9. Chabrowo	23. Kaplityny
10. Grynał	24. D. Klebark ²⁷
11. Skajboty	25. Stawiguda
12. Brunswald	26. Jondorf ²⁸
13. Gietkowo ²⁵	27. Bartąg
14. Tomaszkowo	28. Ruś

²² Anna Romańska, wychowawczyni przedszkoli, ur. 18 I 1911 r. w Biskupcu Reszelskim.

²³ Jan Lubomirski, znany działacz młodzieżowy, ur. 22 XI 1905 r. w Stanclewie, pow. reszelski.

²⁴ Paweł Jasiek pełnił funkcję kierownika Polsko-Katolickiego Towarzystwa Szkolnego na Warmię od 23 XI 1931 r. do 18 VII 1939 r.

²⁵ Gutkowo.

²⁶ Barczewko.

²⁷ Klebark Wielki.

²⁸ Jaroty.

29. Stenkiny ²⁹	37. Stanisławo
30. Dywity	38. Bredynek ³⁰
31. Ługwałd	39. Stryjowo
32. Spręcowo	40. Rydbach ³¹
33. Marcinkowo	41. Zabrodzie w powiecie szczycieńskim
34. Klewki	42. Botowo
35. Dajtki w powiecie reszelskim	43. Leleski
36. m. Biskupiec	44. Burdąg

Biblioteczki te będą niewielkie, liczyć bowiem będą przeciętnie 40—50 tomów, ale wystarczą na potrzeby ludności, tym więcej, że okres postoju każdej biblioteczki ma trwać jeden tylko rok. Akcją tą obejmuje się również kilka katolickich wsi mazurskich.

Objęcie akcją biblioteczną powiatów mazurskich jest na razie jeszcze nieaktualne z powodu konieczności przeprowadzenia prac przedwstępnych i braku środków finansowych; mimo że sprawa organizacji bibliotek na terenie mazurskim jest jednym z najwięcej palących zagadnień oświatowych.

(—) Gieburowski
konsul

THE CONDITION AND PLANS OF DEVELOPMENT OF POLISH LIBRARIES IN WARMIA IN 1933

SUMMARY

The letter by the Polish consul in Olsztyn, Józef Gieburowski of June 24th 1933 to the Polish Legation in Berlin, concerning the campaign for libraries and reading, shows the condition of Polish Libraries of the Polish Catholic School Society, and the Association of Young People's Societies: place, date of foundation, number of volumes, and name of the librarian. It also informs us about a conference organized at the beginning of May 1933, in order to co-ordinate and unify the library action. The head of the School Society, Paweł Jasiak, Jan Lubomirski of the Young People's Association, and the vice-consul Władysław Marcinkowski took part in that conference. At that conference it was decided to include as many Warmian localities as possible within that action by reorganizing the existing libraries. It was decided to bring all the books in charge of the Association of Young People's Societies, to Olsztyn in order to make another division; libraries of the School Society, and the Association of Young People Societies, existing in Olsztyn, were to be divided and included within the general library movement; and libraries of the Association of Young People's Societies were to be removed from those localities where there were libraries of the School Society. The organization was due to expire before January 1st, 1934. The re-settling plan for libraries having from 50 to 60 volumes each comprised 44 localities in the districts of Olsztyn (35), Reszel (6) and Szczytno (3).

In the opinion of the consul, there was no question coming into consideration of including the district of Mazury in this action — although the setting up of libraries was „one of the most urgent educational issues” — because of the necessity of some preliminary work and because of shortage of funds.

The quoted document, bringing up some new, hitherto unknown facts and details, fills one of the gaps in the history of the Polish librarianship in Warmia and Mazury and, indirectly, it is connected with the foundation of the „Central Polish Library in Germany — East Prussia Section”.

²⁹ Stękiń.

³⁰ Bredynki.

³¹ Rzeck.